ԲՆԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿՈՂԱՄԾԽԻՆ ԵՒ ԲՈՐՏԻՆ

Յաջորդ յօդուածս ընդունելութեանս ծանօթ հմուտ զրչէ մը, զոր՝ Թէպէտ մեր տեսութեան հակառակ սակայն հարկ կը համարինք հրատարակել, որպէս զի «Հանդիսի» խմբագրութիւնը աշառու չկարծուի. իսկ մեր պատասխանը՝ ըստ բաղձանաց Մեծ. Յօդուածագրին, յաջորդ Թուով կու տանք։ ԽՄԲ.

"Հանդէս Ամսօրեայի" Փետր. Թուին մէջ (էջ 51—53) Կ. սառրագրութեամբ՝ բնապատմական յօդուած մը կայ, որ ցրուեն տիրապետին տակ գրուեր է։ Իբրեւ բնապատմութեան սիրահար՝ ուշի ուշով կարդացի յօդուածը, եւ յօդուածագրին յառաջադրած եզրակացութեան՝ նշէր հաւասարեցնելու եզրակացութեան յանդելցայ։ Կ. յօդուածագիրը կը փութայ՝ մինչեւ հիմայ հրատարակուած բուսաբանութիւններու հակառակ վճիռ մ'արձակել՝ բորին Populus pyramidalis, իսկ կողամբին Populus tremula համարելով։ Յաջորդ տողերով պիտի ցոյց տամ թէ ինչու սխալ կը համարիմ այս եզրակացութիւնը.

Նախ. մտադիր կ'ընենք որ բորի (կամ բ Մշեցւոց՝ բորի) բուսածն ալ կողամբի ծառերու սեռին է։ Երբոր սեռերէն ալ՝ Ռոմանգէլիներու (Salicaceae) ցեղին կը պատկանին, եւ — սոսինիներու նման կրաբէն, կրաց տեղեր կը սիրեն, բլայ անգամ մէջ, բլայ Բլուց վայ կամ ծմներու մէջ. եւ ասկէ է իրենց փայտին համեմատական յատկութիւնը։

Երէրորդ. բորին ալ շատ անգամ կողամբիներու քովերը՝ անտառներու մէջ կը բուսնի (եւ սչ միայն կրեղերինը)։ Մանաւանդ թէ տեղիս տեղիս (Յերոպա) մի միակ կողամբիի տեսակ ծառն է բորին՝ որ ինքնաբոյս վայրի կը բուսնի անտառներու մէջ (..., le tremble, ou peuplier tremble,... c'est le seul peuplier qui se reproduise spontanément dans nos fôrets հեռ ա. Rouant. Dict. man. ill. des sciences usuelles, ի բառն peuplier)։

Երրորդ. Մեծ. յօդուածագիրը խստորած է անուանակոչութեան սովորական ճամբէն՝ մէկ կամ միւս գաւառին մէջ տեսած կամ լսած տարբեր անուանակոչութեան պատճառաւ. բայց փութանք ըսելու՝ թէ ծառերու քանի մը տեսակին նմանութիւնը պատճառ եղած է, որ գաւառներէն ոմանք շփոթեն իրարու՝ ծառերու անունները։ Կողամբիներու բազմաթիւ տեսակները մեր բնագաւառի մէջ չեն գտնուիր։ Գաւառացին՝ (նոյն իսկ Մեծ. Յօդուածագրին յառաջ բերած վկայութիւններէն ալ գաւառլով) բորի եւ կողամբի ծառերու միակ երկու տեսակը կը ճանչնայ։ Առիթ ունեցած ենք Մշեցւոց ցոյց տալ բորին ու ճամբաներու քովեր տնկուած խոշոր կողամբին (գերմ. Strassenpappel, Populus italica կամ pyramidalis), իսկ կոյր վերջնոյն բորի կամ բրի անուանը տուին՝ ուելյորներով թէ "մենք կաղամբիին (կղմբին) չենք ճանչնար, լեռները կ'բլայ։" Բայց արդ՝ ճամբաներու քովեր տնկուած կողամբին (թէպէտ ըստ կը նմանի բորիին) այնպիսի յատկութիւններ ու յատկանշաններ ունի, որ բուն բորին (Populus tremula) զանազանելու շատ մեծ կարողութիւն պէտք չէ։

Բուն կողամբին ԵՐԿՈՒ տեսակ է.

Ա. — սոդղոյնի, կոնոյնի ու բրիոյնի՝ գոսկ՝ եւ սոդղոյնի սոսիով բառն ունեցողներ։

Բ. լոյն գոսկ եւ գործելու սոսիով բառն ունեցողներ։

Օրինակ. Սեռ կողամբին (ածար, այծառ?) Populus nigra, անգառները, մարգերիններու եղերներն եւ — — ՋՐԵՋԱՐՔՆԵՐը կը բուսնի։

Մեծ. Յօդուածագիրը ներբ թող, երբ գիտել տանք իրեն թէ իւր 3 ցուցումներն ալ միանգամ ը-ը կ'ինեն, եթէ նկատուութեան առնուլ հաճի թէ այս դիտոյն կողամբին՝ թէ անտառները կը գտնուի, թէ մարգերը եւ թէ — ջրեղերը. ուրեմն "կաղամբիին անտառներու մէջ կը գտնուի եւ սչ թէ ջրեղերը," խօսքը ուղիղ չէ։ Այս կարգէն է Պոպլար կողամբին (Populus monilifera), որ Հիւսիսային Ամերիկայէն յառաջ եկած է, բայց հիմայ Պերմանիա շատ տեղեր կը տնկեն։

Բ. տեսակին տակ ալ՝ որոնք գարձեալ ընդհանուր անուամբ կողամբի կ'անուանուին, երկու բաժանում կը ճանչնանք.

ա. մատղաշ ուղէշները՝ լերկ, բրնկին եւ գարշակարմիր օր. բաղամանբոյր կաղամբին (Populus palsamifera). Հիւս. Ամեր.էն ծագում առած է, բայց հիմայ ամէն տեղ կը տնկուի։

բ. մատղաշ ուղէշները՝ մաղոտ, սրնկին (ուրիմն՝ բորիի նման). օր. Դիմեկրբէս կողամբին (Populus lancifolia) եւ Սրոսրբէս կողամբին (Populus candidans)։ — — Հովնի գոսոդ, եւ բան այսմ կողմիներս եւ ղեմիներս հեռ՝ իբր զհաբերութեան յարմար՝ կաղամբի անուամբ ծառոթ ծառերն այս տեսակին տակ կ'երթան, ամէնքն ալ թէ անտառներն եւ թէ գաշտերը կը գտնուին, սակայն խոնա, կրաբեի հող կ'ուզեն եւ շատ արագ աճում ունին։ — —

Հիմայ տեսնենք բորին։ Թէ հիներն ինչ բան են, թէ այլեւայլ բնապատմական գրքեր ինչ կը հաղորդեն բորիով՝ հոս նկատուութեան չենք առնուր։ Ոչ թէ Մեծ. Յօդուածագրին գրածները տկարացընելու համար, այլ որովհետեւ բնաւ նշանակութիւն չունին, քանի որ այսօր բուսաբանութեան գիտութիւնն այնպիսի յատկութիւններ կու տայ բորիին եւ միւս կողմանէ՝ կողամբիին, որ կարճ համեմատութիւն մը բաւական է՝ երկուքն ալ որոշ ճանչնալու։ Սկսինք։

Ա. ա. Բորիին փոշոյ անօթներն 8 հատ են (իսկ բուն կողամբիին՝ 12—30)։

բ. Բորիին տերեւները երկայնակոթուն, գրեթէ թուրաձեւ, ատամնաւոր, լերկ եւ կպչուն. (իսկ բուն կողամբիին տերեւները՝ խոռնկին կամ ասելի

---

1 Ուստի բրգաձեւ ըլլալը՝ միայն կողամբիին յատուկ չէ։ մը չէ, այլ բորին ալ բրիոյնի։ (զոր կը հաստատէ Մեծ. Յօդուածագրին ալ՝ էջ 53. բ ցուցում։)

digitised by A.R.A.R.@

շեղանուսական. տերեւակոթունն երկու կողմանէ տափակցած։)

Գ. Բարդիին մասղաշ ուղեշները՝ իրենց մաղ կամ լեր։ (իսկ բուն կաղամբիին մասղաշ ուղեշները՝ բուրբ, նոբ, կոլոր գոռոզ, լերի, գոլոռ)։

Բ. Կը գտնուի ԱՆՏԱՌՆԵՐԸ, մարդերն ու գիւղերը։ Ան այժմ 3 տեսակ կը ճանչնանք. Բարդի կամ գոպրոզոռ կաղամբի (Populus tremula), Իպրենին կամ սպիտակ կաղամբի (Populus alba) եւ Մարբերդի կաղամբի (Populus canescens, որ բան Wimm.ի կը կոչուի նաեւ Populus alba × tremula) եւ կը գտնուի գիւղերն ու անտառները. եւ իբր կաղամբիի տեսակներ կրնքին տեղեր կը սիրեն։

"Բարտին շուք չունի", եւ "կաղամբիին՝ վարաւոր, լայնատարած, հովանաւոր ճիւղերով (ամէնն ալ) ծառ մըն է, վերեն, ինչպէս կրնայ մնել դՄեծ. Յօդուածագիրը՝ այսպէս ընկալեալ որոշ ծառ մը ուրիշ ծառի մը հետ չփոթելու։

Պատճառ։ 1. Վասն զի հիներէն մին կ'ըսէ եղեր, թէ բարտին "շատ հեղ ի ջրեզերս" կ'ըլլայ. բայց արդէն "շատ հեղ" ըսելն կ'ապացուցանէ որ սովորաբար ուրիշ տեղեր ալ կ'ըլլայ, եւ այս սորիշ դիւրին անդառներէն են։ 2. Վասն զի գաւառականներէն ոմանք՝ կաղամբիի մէկ տեսակը կ'անուանակոչեն եղեր՝ Բարդի, որ նոյնպէս կաղամբիի տեսակ մըն է։ Բայց մինչ աւելին պիտի բաներ. որչափ մեր հետազօտութիւններէն կրցանք իմանալ՝ ԱՄԻՆ ոռղոյնի, նոբ սա երկոյն կաղամբիին՝ առանց տնկուելու տեղը նկատողութեան առնելու, Բարդի կը կոչեն գաւառականներէն ոմանք. առանց սակայն ուշադիր ըլլալու, որ կաղամբիի ուրիշ տեսակներն ալ՝ նիլ, երկոյն, ոռղոյնի կրնան ըլլալ, ինչպէս վերը տեսանք։ 3. Ըստ իս, որչափ կ'երեւայ, այս երկրորդ պատճառն ամէնէն աւելի վճռապէս որոշագրած է դՄեծ. Յօդուածագիրը՝ իւր ծանօթ մէկ կամ երկու գաւառականներու անուանակոչութեան վրայ յենլով, այս եզրակացութեան յանգելու։ Սակայն եթէ մէկ գաւառականին բանը շիմ պիտի բռնէք՝ եւ այս հիման վրայ պիտի ջնջեք ընդհանուրին դիտցածն ու հաստատածը, այն ատեն կ'ապահովցնեմ Մեծ. Յօդուածագիրը, որ հայերէն գրչան լեզուն չէնքէն՝ քար քարի վրայ պիտի չմնայ...։

Պէտք չէ, ուրեմն, շատ վատահիլ մէկ կամ միւս գաւառին մէջ գործածուած անուններուն. վասն զի գաւառաբարբառին գանձերը գրական արժէք այն ատեն միայն կ'ունենան, երբ միաձայն է տրուած վճիռը։ Այս կէտը լուսաբանած է ՀԱ. 1897 Տարեոյ Հայկ. թուին մէջ՝ "... Ընդհին գժուարութեանց կը հանդիպի բն. Պամ. յօրինել ազգոզը, քանի որ անոգոյշ բառերու լեզեան մը կայ հայ լեզուին մէջ, ՏԱՐԲԵՐ ԸՍՏ ԳԱՒԱՌԻ, ՏԱՐԲԵՐ ՆԱԵԻ ԸՍՏ ԱՇԼԵՒԱՇԼ ԿԱՐԾԵԱՆ„ եւն։ Ուրեմն չ'արդարանար ամէնեին՝ գտնէ այս "Բարդի եւ կաղամբիի„ բառերու նկատմամբ, Մեծ. Յօդուածագիրն այն առարկութիւնը, զոր ինքը կ'ընէ եւ որուն ինքնին կը պատասխանէ... "Հայ բուսաբան մը ի վիճակի չէ ամէն բուսաբանական բառ շշդեբու, որ բարեբախտաբար թէ գժբախտաբար հայ լեզուն շատ ունի...„ Հաւատայ թող Մեծ. Յօդուածագիրը թէ Բարդիի ու կաղամբիի նման որոշ բառերու հանդէպ ալ նորալուր ինչպէս գաղափարներ հնարելով, գժբախտաբար շատ շատ կը խաթարի հայ լեզուի բառերու իմաստը։ Ըստ այսմ կը սահմանուի մերժել Մեծ. Յօդուածագրին եզրակացութիւնը եւ կը մնայ ինչպէս մնար, նոյնպէս մեզմէ յառաջ շատ գրողներ՝ գիրարին բնդունելու իբր Populus tremula, գլ. tremble, գերմ. Espe, եւ կաղամբի կաղամբիին իբր Populus pyramidalis.

ԲՆԱՊԱՏՈՒՄ

ԱՅԼԵՐԱՅԼԵՔ

ԴԱՂԿԷՓՈՆՋ

1. Հայ-կաթոլիկների աղերսագիրը „ — 2. Դարձեալ Քանանեանի մոլանանին մասին։ — 3. Լրագրական։ — 4. Արեւելագիտաց ԺԴ. հանաժողովը։ — 5. Ժ.Թ. դարու հայ գրականութիւնը։ — 6. Նշան †։

1. "Հայ-կաթոլիկների աղերսագիրը։ — "Մշակի„ մէջ (թ. 108) կը կարդանք. "Յունիսի 1-ին Պոլսոյ Փոխարքայ կոմս Վլորենցով-Դաշկովին ներկայացաւ մի պատգամաւորութիւն Անդրկովկասի հայ կաթոլիկների կողմից եւ մի աղերսագիր մատուցեց հայ-կաթոլիկ համայնքի եկեղեցական-հասարակական կարիքների մասին։ Այս աղերսագիրը կազմելուն մասնակցել եւ ստորագրել են 17 պատգամաւորներ թէ Թիֆլիսից եւ թէ Անդրկովկասի 12 քաղաքներից եւ գաւառներից եկած։ Պատգամաւորութիւնը բաղկացած էր 3 հայ-կաթոլիկ վարդապետներից (Ճուխանեան, Ղահապետեան եւ Գասատասեան) եւ 4 աշխարհականներից (Խրիմեան, Գասրգէնեան, Բէքարեան եւ Պարսեխանեան)։ Պատգամաւորութեան կողմից Ա. Սարուխանեան ներկայացրեց աղերսագիրը եւ բերանայի բացատրութիւններ տուեց Փոխարքային խնդրագրի էական կէտերի մասին։ Կոմսը պատասխանեց, որ այդ խնդիրը յայտնի էր իրան, բայց նրա իրագործումը իրանից չէ կախված եւ խոստացաւ ներկայացնել Պետերբուրգ կենտրոնական վարչութեան։

Աղերսագրի համառօտ բովանդակութիւնը հետեւեալն է։ Կովկասի հայ-կաթոլիկները, որոնց թիւը հասնում է 50,000ի, բաղկացած են գլխաւորապէս նախկին թրքահպատակներից, որոնք 1829 եւ 1878ի պատերազմներից յետոյ դասալ են ռուսահպատակ։ Իսկ Թիւրքիայում կաթոլիկ հայերը վարուց ունեն ինքնուրոյն եկեղեցական վարչութիւն, սեփական եպիսկոպոսներ եւ նոյն իսկ յատուկ պատրիարք, որ նստում է Կ. Պոլսում։ 1878ին Ռուսաստանին միացած 2 նահանգի, այն է Բաթումի եւ Կարսի նահանգների հայ-կաթոլիկները (Աղգուրի թեմ) ունէին արդէն իրանց հայ-կաթոլիկ եպիսկոպոսը, որ վանանովից 1887ին եւ նրանից յետոյ զրկուած են այդ իրաւունքից։ Բուն Անդրկովկասում ռուսաց տիրապետութեան ժամանակ տեղացի հայ-կաթոլիկներին հոգալ են նամ լատին կասուցին կրօնաւորներ

digitised by A.R.A.R.@